

оның жеке мүлкі, оған хеш кимнің қол қатысуына, силтеме, сноска бермей, бір сөзін алып, қосылуына хақысы жоқ. Дөретиўшениң авторлық ҳуқықына сук қолларын урған ҳәр қандай шахс нызам алдында жуўапкер.

Усындай ҳуқықый тәрбия берийде лекциялық сабақлар менен бир қатарда әмелий шынығыў сабақларының да атқаратуғын хызмети айрықша. Мәселен, жасларға авторлық ҳуқық хақында теориялық билимлер бергенде, оны әмелий, турмысшаң мысаллар менен тастыйықлап барған мақсетке муўапық келеди. Бул орында әсиресе «әдебий-илимий ҳуждан», «авторлық ҳуқық», «әдебий урлық» термининлерин түсиндиргенде, илимий-теориялық билимлер менен әмелий-турмысшаң мысалларды көбирек салыстырып көрсеткен мақсетке муўапық болады.

Бул ушын ең дәслеп биз талабаға «әдебий-илимий ҳуждан, авторлық ҳуқық, әдебий урлық ямаса көширмешилик деген не?» деген сауалларға теориялық - терминологиялық жақтан жуўап берип алыўымыз керек. Себеби, айырым жаслар «бир еки қатар көшириўлерди қалған адамнан табыўға болады, бундай бир-еки қатар өзлестириўлер урлық емес» деп ойлайды, яғный, олардың пикиринше, әдебий урлық болыўы ушын бир шығарма тутасы менен көширилген болыўы керек. Ал, белгили рус шайыры Некрасов болса дәреге көрсетилмей алынған бир қатар қосықты да урлық деп есаплайды. Сонықтан да ол өзиниң «Жасыл шаўқым» топламына енгизилген айырым қосықларындағы Лермонтовтан алынған бир қатардың өзине-ақ сноска берип, оның Лермонтовтан алынғанын ескертип өтеди. Көрнекли Норвек шайыры Рольф Якобсенниң пикири де усындай. Ол, хәтте, көширип алмақ түўе, басканың пикири менен ойлаўды да, ойланыўды да урлық деп есаплайды.

Слушай, читай и пиши,

Только не думай чужими мыслями,

И не говори чужими словами, - деп ескертеди сонлықтан да ол.

Әдебиятлар

1. Каримов И.А. Жоқары мәнаўият - жеңилмес күш. -Ташкент: «Маънавият», 2008.
2. Авторлық хәм түрлес ҳуқықлар хақында Қарақалпақстан Республикасы Нызамы. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 2004.
3. Энциклопедический словарь. -Москва: СЭ, 1988.

Мақолада узлуксиз таълим тизимидаги мактаб, ўрта махсус касб-хўнар таълими муассасалари ва олий ўқув юртларида таълим-тарбия олаётган ўқувчи ва талаба ёш ижодкорларда адабий-илимий виждон тушунчаларини шакллантиришда ҳуқуқий таълимнинг тутган ўрни хақида сўз боради.

В статье речь идёт о роли правового образования в развитии научной и литературной сознательности у учащихся школ и студентов средних специальных профессиональных образовательных учреждений и вузов в системе непрерывного образования.

The article deals with the role of legal education in the development of scientific and literary consciousness in the students of schools, secondary special professional and higher educational establishments in the system of continuous education.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДА ЖАСЛАРҒА АСТРОНОМИЯЛЫҚ БИЛИМ БЕРИЎ МАЗМУНЫ ХӘМ ОНЫҢ ТУРМУСЛЫҚ ӘХМИЙЕТИ

Ө.Алеуов – педагогика илимлериниң докторы, профессор

А.Бекимбетова – педагогика илимлериниң кандидаты

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: халқ педагогикасы, ақлий тарбия, астрономик тушунчалар, кўёш, ой, юлдузлар харакати.

Ключевые слова: народная педагогика, умственное воспитание, астрономические знания, солнце, луна, движение звёзд.

Key words: national Pedagogics, mental education, astronomic knowledge, the sun, the moon, movement of stars.

Қарақалпақ халық педагогикасында ақыл тәрбиясын берий тәжрийбелериниң үлкен бир саласы жасларға астрономиялық билимлер берий, аспан кубылыслары жөнинде түсиниклер қәлиплестирип, жердеги жаратылыс, табият хәм адамлардың тиришилиги көктеги күн, ай, жулдызлар хәрекеті менен белгили дәрежеде байланыслы екенлигин түсиндирийге үйретиўге қаратылған.

Инсан өмиринде оны қоршап турған пүткил болмыстың, тәбийий шараятлар менен атмосфера хәдийселериниң үлкен әҳмийетке ийе болғанлығы мәлим. Буны түсинген халық қоршап турған жаратылысты ерте дәуірлерден-ақ бақлап, үйренип келген. Адамлардың күнделикли тиришилик турмысы олардың астрономиялық хәм метеорологиялық бақлаўлар алып барыўына, ўақыт есабын жүргизиўине, бул бойынша топланған тәжрийбелерди улыўмаластырып, мәлим жуўмақлар шығарыўына хәм усыған сәйкес турмыслық ислерин алып барыўға әдетлениўге мәжбүр етип отырған. Нәтийжеде, халықтың өзине тән астрономиясы, космографиясы, метеорологиясы хәм ўақыт есабын жүргизий системасы жүзеге келе баслаған. Ўақыттың өтиўи менен адамлар ықлим хәм хаўа райының өзгериўиниң белгили бир избе-излик пенен ритм тийкарында жүзеге келиўин байқаўға ерискен. Олар хаўа райының өзгериске түсий себеплерин хәм нызамлылықларын айқын анықлаў дәрежесинде болмаса

Әдебий урлықты шығыс классиклери де усылайынша түсинген. Мысалы, өзбек халқының ең уллы шайыры А.Наўайы (XV әсир) әдебий урлықлар көркем липасқа бөленген гөзаллық дүньясын қадирлеўдиң орнына сөзлерди бузып, мәнисине зыян келтиреді, шайырдың өз қосығын танып қалыўынан қорқпай, уялмай, өзлериниң усы өзлестирип алған қәлпеки дүньясы ушын атақ берийди гөзлейди, мактаў сөз күтеди, деп көрсетеди, яғный Наўайының пикиринше, сөзбе-сөз көширилмесе де, өзлестирип алынған хәм өзлестирген нәрсени жасырыўға урынған ҳәр қандай шығарма урлық.

Буннан шығатуғын жуўмақ: әдебий урлық - бул тек бир шығарманы толығы менен көширип алыў ғана емес, сол шығарманың мәлим бир киши бөлеклерин (ол, мейли, бир бап па, бир бет пе, бир абзац па, бир нешше көркем сөзлер дизбегі ме - бәри бир) өзиники етип өзлестирип, дәрегин көрсетпестен бузып қолланыў да деген сөз. «Плагиат, - делинеди бул хақында үлкен инциклопедиялық сөзликте, - вид нарушение прав автора. Состоит в не законном использовании под своим именем чужого произведения (науч., лит., муз.) или изобретения, рационализаторского предложения (полностью или частично) без указания заимствования» [3:1009].

Мине, усылайынша теориялық билимлер менен әмелий мысалларды жупкерлестирип, бир-бирин байланыслы түсиндирий сабақтың тәсиршеңлигин ғана күшейтип қоймастан, мазмунлық сапасын да арттырады.

Солай екен, талаба жасларда дөретиўшилик қәбилетти қәлиплестирийде қәнигелик тәлим-тәрбия менен бир қатарда ҳуқықый тәлим - тәрбияның да атқаратуғын хызмети айрықша. Себеби, ҳуқықый тәлим - тәрбия жаслардың дөретиўшилик мийнет пенен исенимли хәм еркин шуғыллануына үлкен илимий тийкар таярлап береді.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

емес. Бул олардың жасларға ақыл тәрбиясын беруі сала-сындағы ұзақ дағым еткен тарихый билимлеринің нәтижесінде жүзеге келген. Әсіресе, түркий халықтардың Гунлар заманында, ертедегі түрк қағанатлығы дәуірінде астрономиялық билим-тәжірибелері әдеуір топланған. Әйіемги түркілердің аспаңға, аспан денелеріне сыйынып аспанды «Көк тәңри» деп атағаны мәлім.

Халық өзлерінің астрономиялық билимлерін Күнди бақлау, хәрекеттерін таллау жасау исинен баслаған. Жердегі барлық хәрекет хәм қозғалыстың тийкарғы дерегі Күн. Халық көп нәрсені Күн менен байланыстырып түсінеди. Күн жауып тұр, күн сууық, күн жылы, күн көрисиңиз жаксы, ауыр күн болды, көрген күні қурысын хәм т.б. Бәрінде Күн сезинің қосылуы тәбияттағы хәм жәмиеттегі барлық хәрекеттің дерегі Күнге байланыссы деп түсінгенлигін билдиреди.

Халықтың түсинигінше күннен жерге нурлар төгиледи. Бул Тәңринің нурлары - Арш нурлары. Халық: «Талаплы ерге нур жауар» деп халыққа хызмет ислеген жасларға Тәңринің нәзери түсиуін ескерткен. Күнди хұрмет еткен халық отау тиккенде есигін бәрқулла шығысқа қаратып тиккен. Күннің жердегі белгиси от деп түсинилип: «Қорықсан от жак», «оттан атлама», «отқа суу қуйма», «отқа түпирме», «отты урма» деген нәсиятлар айтып Күнге оның Жердегі элементтери отқа хұрмет пенен қарауды ескерткен.

Халқымыздың тәңриге сыйынуы түсиниклеринің бири Ай менен байланысқан. Бронза дәуіріндегі түрк халықтарының ата-бабаларында «Күн тәңри, Ай тәңри» деген сөзлер болған [1]. Дүньяның төрт тәрептен күн көзинің шығуы хәм батыу жағдайына қарай күн шығыс, күн батыс, арқа, қубла деп бөледі. Ай күн менен тең құдиретке ие деп түсинип, урысларда айға мегзеген «ай балталар» қолланылып, сыйынуы орынлары менен әулийелерге айшықлар қойған. Күн менен Айды хұрмет етип сыйынған халық бул екеуін сулылықтың ең жоқары белгиси деп қабыллаған. Халықтың қахарманлық дәстанлары менен ертеклерінде: «Күн десе көзи бар, Ай десе аузы бар» деген сүўретлеулер орын алған. Әйіемги түрк халықтары күндиз, азанда күнге, түнде айға сыйынған [2].

Усы әжайып сыйынуы объекттери болған Күн менен Айдың хәм жыл мәўсимлеринің алмасып туруулары олардың бир уақытта тәкирарланып, қайталанып келиулері ертедегі адамлардың дыққатын өзіне қаратпай турмады. Адамлардың жүрис-турысы, ис-хәрекеттери, мийнет етиуі, кәсип пенен шуғылланыуы уақытқа, мезгилге байланыссы еди. Ал уақытты, мезгилди өлшеу өз тәртибин бұзбай мәўсим сайын тәкирарланып туруушы усы аспан денелеріне байланыссылықта жүзеге келди. Жұлдызлардың тууы, бииклеуі, төменлеуі, батыуы қай уақыт болса да жыл сайын ылғый жылдың бир мезгилинде болып отырған. Усы себепли халыққа уақыт есабын жұлдыз бойынша белгілеу қолайлы хәм дәл мезгилди анықлап беретугын еди. Бир жыл ишинде гезеклесип келетугын төрт мәўсимди: бәхәр, жаз, гүз, қыс айларының өзіне тән өзгешеликтерін айырып билиуі, адамлардың хожалық жұмыстарын, тиришилигін сапалы жүргизуінде оғада керекли болды. Усы мәўсимлерге қарап олар шаруашылық, дийханшылық, аң аулау, балықшылық хәм т.б. кәсиптерін тәртипке салған.

Ертедегі адамлар бир кеше күндиздің өзін бир неше бөлімлерге бөлген. Таң алды, таң атқан уақыт, күн шығар гез, күн шыққан уақыт, азан, сәске, күн арқан бойы көтерілген гез, сәске түс, түстің алдында, шаңқай түс, түс ауған уақыт, түстен кейін, күн батыудан алдын, күн батар мәхәл, геўгим түскен уақыт, күннің көзи уясына барған уақыт, күн батыуға шамаласқан гез, ел отырған уақыт, жатар уақыт, адамлар бир уйқылап турған гез, түн жарпы, түн жарпы ауғанда хәм т.б. деп уақытқа ажыратқан.

Нәзер салып бақласақ аспан әлемін үйренуі алды менен аспан денелеринің ишиндегі ең үлкені Ай хәм Күнге байланыссы басланған. Ай өз осі менен өз орнында айланып турады хәм жерди айланып жүреді. Ол жердің тәбийий жолдасы. Жерди 27,3 суткада бир мәрте айланып шығады. Жер де өз осінде айланып турады. Усының менен бирге жолдасы Айды илестиріп Күнди айланып жүреді хәм барлық планеталарды, кометаларды ертип жүріп галактика орайын айланады. Күн, Жер, Ай, планеталар, жұлдызлар деп аталатуғын аспан денелеринің барлығына әзелден тән кәсийет олар мәңги қозғалыста және бир-бири менен бәрқулла әлемлик тартылыста болады. Усы жағдайларды халық тиккелей теориялық тәрептен дәлийллеп бермесе де ал әмелий турмысларында белгилі дәрежеде түсинген хәм буған жаслардың итибарлы қарауын талап еткен.

Жер өз осінде үзликсиз айланып турғанлықтан күн (күндиз), түн (қараңғы түн) түсиниги жүзеге келип, бул түн кеңісликтегі жер шарының саясы, усы сая түскен гезде бизде түн болады. Жер күнди де орбитасы менен айланып жүреді. Жердің өз осінде турып бир айналғаны бир сутка, ал Күн орбитасын бир айналғаны бир жыл деп есабын шығаруы орын алған. Күн, түн (сутка), ай, жыл уақыт есабы мәңги усылай тәкирарланып киятыр.

Жер өз осінде турып айланыуының нәтижесінде Күн, Ай, жұлдызлар сутка сайын шығып, батқан сыяқлы, яғный, аспан айналғандай болып көринеди. Ал жерди күн айланыуының салдарынан геўгимдегі, түн ортасындағы, таң алдындағы көринетуғын жұлдызлар қыста хәм жазда өз орнын өзгертип көринеди. Бирақ жылдың бир мезгилинде көринетуғын жұлдызлар, бәрқулла сол уақытта, жыл сайын өзгерместен бұрынғы орнынан көринеди. Халық Ай хәм күндегі усы анықлықты нәзерде тутып, уақыт өлшемин есаплап шығуға ерискен еди. Жердің айланыу хәрекеттезлігі бир қәлипте болғанлықтан бизге жер қозғалмайтуғындай, бизди Күн айланып турғандай байқалады. Күн жыл дауамында әкптика бойындағы барлық жұлдызларды басып өтеді. Аспан денелеринің ишиндегі ең жақыны бизге Ай болғанлықтан Ай Күннің бержағынан жүріп, оның жүзін бүркеп өтеді. Буны халық Күн тұтылды деп атайды. Усылай етип, халық Күнди, Айды бақлау нәтижесінде жылына Жер күнди бир мәртебе, ал Ай жерди он еки рет айланып шығатуғынын анықлаған. Ай өз хәрекеттери дауамында хәр айда жұлдызлардың бир дүркининің тусына келетуғын болған. Айлардың атлары усы жұлдызлар дүркиніне сәйкес қойылған. Усы он еки топар жұлдыз Айдың мәканы (уясы) яки Айдың аспандағы айналып жүретугын белбеу жолы болған.

Шынында да, Айдың жүриси, қозғалысы кубылыстары адамлардың дыққатын айрықша тартқан. Себеби, Ай қараңғы түнди жақтыландырып, адамлардың көзіне айқын көриніп тууып, кем-кем үлкейіп, кейнінен тағы киширейіп, және қайтадан тууылық кәсийеттеріне ие.

Халық айдың қанша күні өткенін хәм қаншасы қалғанын Айдың көлеміне қарап билген. Айдың толық көрінген үш күні айдың ортасы болып есапланған. Айдың азайып киятырғанын, яғный ортадан ауған уақтың «Ай қайтыпты» деп түсіндірген хәм Айдың ырымының ырымы сыпатында көриниуін таза айдың биринши шереги, ямаса гөне шығып баратырған айдың соңғы шереги деп есаплаған. Скифилик, гунлық дәуірлердегі әсіресе, Орхон-Енисей жазыулары деректеріне қарағанда ертедегі түркілер Айды отыз күнге бөліп, олардың хәр күнін рети менен алжаспастан айырған. Ай қанша үлкейсе, оның көлеміне қарап сонша күн өткенін кәтелеспей билиуге ерискен.

Айдың кеш тууғанын хәм кемигенин Ай «қорғаланды» дейди. Күнге жакынылап барғанда Ай қуаш жақтысы тәсирінде толық көринбейди, «қорғаланып, бетін жасырады», ал қашықласқанда толық көринеди. Ай тууған гезде қыякланып, орақтай болып шығады. Ал 8 күн өткенде хәм ортадан ауып 22 күн өткенде жарты шөрек муғдарында көринеди. 14-15 күнде Ай толысып, айнала шеңбері толық жакты беріп, минсиз болады. Айдың ортасында (15-күнінде) Ай Күнге тууы қарама-қарсы турады. Ай бизге усы себепли толған Ай болып көринеди. Айдың 15-де Күн уясына кирип батыудан Ай туады. Айдың 14-де Ай да батады, таң да атады.

Айдың толысуы дәрежесіне қарап 14-күні, 15-күні, 16-күні хәм т.б. деп сәнени анықлап түсіндірген. Он төрт күнлик Ай ең жактылы, толысқан мезгили есапланған. Халық фольклорында қызларды «Он төрт күнлик Ай киби» жүзи жарқын деп айтыуы тегін емес.

Халық Айдың қыякланып, жаңадан көриниуі хәм усы гезлерде өсимликтердің жанланып, көгеруі басланған бир бәхәрден келеси бәхәрге шекемги аралықта шәртли түрде он еки Айды тәбият дүнясындағы бир тиришиликтің басланып хәм аякланыуы деп есаплап, буны бир жыл деп атаған. Ақыбетінде он еки ай, он еки жыл мүшели, жети күнлик хәпте, он еки саат күн, он еки саат түн деп есаплаулар жүзеге келген. Ал хәр Айдың тууып, толысып, батып қайтадан тууылықының арасы 30 күн екенлиги белгилі болған. Себеби, Ай жаңадан тууылып, екінши тууыламан дегенше күн 30 мәрте шығып хәм батқан. Бир жылда он еки айдың болатуғынын, хәр айда отыз күннің бар екенлигін билген бақлаушы хәм тәжірибеге жүргизгіш халық бир жылда 360 күн болатуғынын да есаплап шығуға ерискен.

Халықтың түсинигинше Күн аспан гүмбезинин берги жағында қозғалып жүретуғын сыяклы болып көринеди хәм жыл даўамында оның көринетуғын орынлары аўмасып отырады. Күннің усы көриниў жолында он еки шоқ жұлдыз бар. Олардың хәр қайсысының тусында Күн шама менен бир ай болады. Күн тусына келгенде ол шоқ жұлдыз Куяштың жактылығы түсип көринбейди. Өйткени, ол күннің тасасында, сырт жағында қалады. Мысалы: Күн Жаўза (июнь) айында Жаўза жұлдызының тусына келеди. Усы себепли бул айда Жаўза жұлдызы көринбейди.

Халық куяштың күн сайын Шығыстан Батысқа таман жылысып барып, бир жыл даўамында он еки жұлдыз дүркинин басып өтетуғынлығын байқаған. Он еки жұлдыз топары - Күннің аспанды айналыў жолындағы хәр жылы Күн үстинен жүрип өтетуғын жұлдызлар топары. Күн жолындағы бул он еки шоқ жұлдызға халық хайўанатлардың атын койған. Бул илимде Зодиак жұлдызлары деп аталады. Усыған қарағанда зодиак жыл, ай есабын белгилеген жұлдызлардың анықланыўы тотемистлик дәуірлерде әмелге асқан. Усы жұлдызлар топарына байланыстырып хәр жылдың атын койған. Нәтийжеде, хәр бир жыл хайўан аты менен аталған. Жылдың басы 1-Тышқан, соннан избе-из 2-Сыйыр, 3- Барыс, 4- Қоян, 5-Улыў, 6- Жылан, 7- Жылқы, 8- Қой, 9-Мешин, 10-Таўық, 11- Ийт, 12- Доңыз деп аталады.

Әдебиятлар

1. Әлеўов Ө. Ертедеги түрк жазыўларындағы тәлим-тәрбиялық көзқараслар. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989, 38-б.
2. Алеуов У., Жумабеков У. Общественные-педагогическая мысль древних тюрьков. -Ташкент: «Фан», 2007, 11-б.
3. Банзаров Доржи. Собрание сочинении. АН СССР. -М.: 1955.
4. Хасанов Х. Махмуд Қашқарий. (Хаёти ва географик мероси). -Тошкент: 1963, 32-б.
5. Әлеўов Ө. Әмир-Темурдың жәмийетлик-философиялық хәм тәлим-тәрбиялық ой-пикирлери. -Нөкис: «Билим», 1997, 5-б.

Мақолада халқ педагогикасида ёшларға астрономик билимлар бериш, ердаги хаёт, инсонларнинг тирикчилиги маълум даражада само-даги Куёш, Ой ва юлдузлар харакати билан боғлиқ эканлиги илмий жиҳатдан таҳлил қилинган.

В статье исследуются астрономические знания молодежи по народной педагогике. Жизнь на земле и жизнь людей в определенной степени связаны с движением солнца, луны и звёзд.

The article is devoted to the study of the youth's astronomical knowledge in folk Pedagogy. The life on the earth and people's life are connected with the movement of the sun, the moon and stars.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАР УШЫН ТӘРБИЯЛЫҚ ИЛАЖЛАРДЫҢ ӘХМИЙЕТИ

Р.Ш.Алеўова - педагогика илимлериниң кандидаты

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Н.Ў.Нишоновна – педагогика илимлериниң кандидаты, доцент

Беруний атындағы Ташкент мәмлекетлик техника университети

Таянч сўзлар: тарбия, тарбиявий тадбирлар, ватанпарварлик, хукукий, ахлокий, эстетик, экологик, жисмоний тарбия, меҳнат, тарбиячи, ўйин, машғулот.

Ключевые слова: воспитание, воспитательные мероприятия, патриотизм, правовое, нравственное, эстетическое, экологическое, физическое воспитание, труд, воспитательница, игра, занятия.

Key words: upbringing, upbringing activity, patriotism, legal, moral, aesthetic, ecological, physical training, labour, educator, game, lesson.

Республикамыздың бүгини хәм келешегі - хәр тәрәплеме камал тапқан жаслар қолында. Сонлықтан, кадрлар таярлаў сыпатын жоқары басқышларға қойып атырған мәмлекетимиз жас әуладты хәр тәрәплеме раўажланған, мәдениетлы, кәмил инсан етип қәлиплестириў мәселесине үлкен итибар қаратпақта. “Басқаша етип айтқанда, бизлер өз хуқықларын таныйтуғын, өз күши хәм имканиятларына сүйенген, этирапында жүз берип атырған ўақыя-қубылысларға еркин мүнәсибет пенен қарайтуғын, әсиресе, жеке мәплерин мәмлекет хәм халық мәплери менен байланысқан жағдайда қурауғын еркин, хәр тәрәплеме кәмил инсанларды тәрбиялаўымыз керек”- деп атап көрсеткен еди Өзбекстан республикасы биринши Президенти И.А.Каримов [1: 14].

Ал, хәр тәрәплеме раўажланған кәмил инсанларды тәрбиялаў, үзликсиз тәлим системасының баслаўыш түри - мектепке шекемги тәлимнен басланады.

Мектепке шекемги тәлимнің мақсети, баланы «Мектепке шекемги тәлимге қойылатуғын мәмлекет талапларына» муўапық саламат хәм жетик инсан сыпатында мектепке оқыўға таярлаудан ибарат. Балалардың хәр тәрәплеме раўажланған, саламат хәм жетик болыўы мектепке шекемги билимлендириў мәкемесинде дурыс шөлкемлестирилген тәлим-тәрбия менен тиккелей байланыслы. Демек, мектепке шекемги билимлендириў мәкемесинде тәрбиялық ислер тийкары тәрбиялық илажлардан ибарат.

«Тәрбиялық илажлар – хәр түрли материаллық хәм руўхый мүтәжликлерге жуўап бериўши, тәрбиялық мақсетлердин бир пүтин жыйындысына бойсындырылған, бир-биреўи менен өз-ара бирге ислесиў, өзинде бир пүтин билимди нәзерде тутыўшы тәрбиялық тәсир жыйындысы» [3:12].

Адамлар жасын билип алыўда туўылған жылының атын айтты, халық календарын жетик билген есапшы адамларға жыл қайтартқан.

Жуўмақлап айтатуғын болсақ, халық жасларға астрономиялық билим бериў тәжіриьбелеринде аспан денелери, жер хәм көктеги жаратылыс дүньясы өз-ара тәсир жасаўшы, себеп-нәтийже байланысына ийе, мәңги хәрекетте, қозғалыста деп үйретеди. Сондай-ақ, халық Күн менен Айдың, жұлдызлардың, сондай-ақ, Жердің хәрекетин Жыл мәўсимлериниң бир ўақытта тәкирарланып келиўин бақлаў арқалы айды, жылды, төрт мәўсимди хәм т.б. тәбият қубылысларын өзлестирип, тәбияттың өзине тән ызыамлылықлары ҳаққында билимлер топлап, оларға жаслардың итибарлы қараўын түсиндирди.

Халық тәбияттағы өзгерислерге, ондағы жанлы-жансыз затлардағы хәрекетлерге қарап болажақ ҳәдийселерди алдын-ала билген. Қашан жаўын-шашын болатуғынын, күн суўытатуғынын, яки жыллы болыўын, дийханшылықты қай гезде егип, жыйнаўды, малды қай ўақта төллетип, оны жаз жайлаўға көшириўди хәм т.б. алдын-ала бағдарлап отырыўды үйреткен. Халықтың астрономиялық билим-тәжіриьбелери илимий астрономияның халық арасынан уллы астроном алымлардың жетилисип шығыўына дерек болды.

РЕЗЮМЕ

РЕЗЮМЕ

SUMMARY

Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелеринде өткерилетуғын тәрбиялық илажлар тийкарынан, төмендеги бағдарларда шөлкемлестириледі:

- 1) ўатан сүйиўшилиқ хәм хуқықый тәрбия;
- 2) әдеп-иқрамлылық хәм эстетикалық тәрбия;
- 3) экологиялық тәрбия;
- 4) физикалық тәрбия хәм саламат турмыс тәризин шөлкемлестириў;
- 5) кәсип-өнерге бағдарлаў.

Бириншиден, ўатан сүйиўшилиқ хәм хуқықый тәрбия бағдарындағы тәрбиялық илажларда балалар мәмлекетимиздің белгилери, Конституция ҳаққында түсиник хәм билимлерге ийе болады. Мектепке шекемги билимлендириў мәкемелеринде Конституцияны үйрениў бойынша "Конституция сабақлары" арнаўлы курсы үйретиледи.

Төменде айырым Конституция статьяларының түсиндириўин келтирип өтемиз:

1-статья. Өзбекстан-суверен демократиялық республика. Мәмлекеттиң “Өзбекстан Республикасы” хәм “Өзбекстан” деген атлары бир мәнисти аңлатады [2:4].

Усы статья бойынша мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси тәрбияланыўшылары:

- туўылып өскен жерин (қала, аўыл, мәхәлле) билиўи;
- Ана-ўатанға мухаббаттын ояныўы;
- шаңарақ ағзалары: ата-ана, аға-ини, апа-сиңли, туўысқанларына болған хұрмет сезиминиң қәлиплесиўи;
- халқы, ұрп-әдетлери, тарийхый орынларды билиўи;
- Өзбекстан Республикасының белгилери: байрақ, герб, гимн мазмуның түсиниў хәм хұрмет пенен қараў зәрүрлиги;
- өзбек халқы хәм мәмлекет тили – өзбек тили екенлигин билиўи;